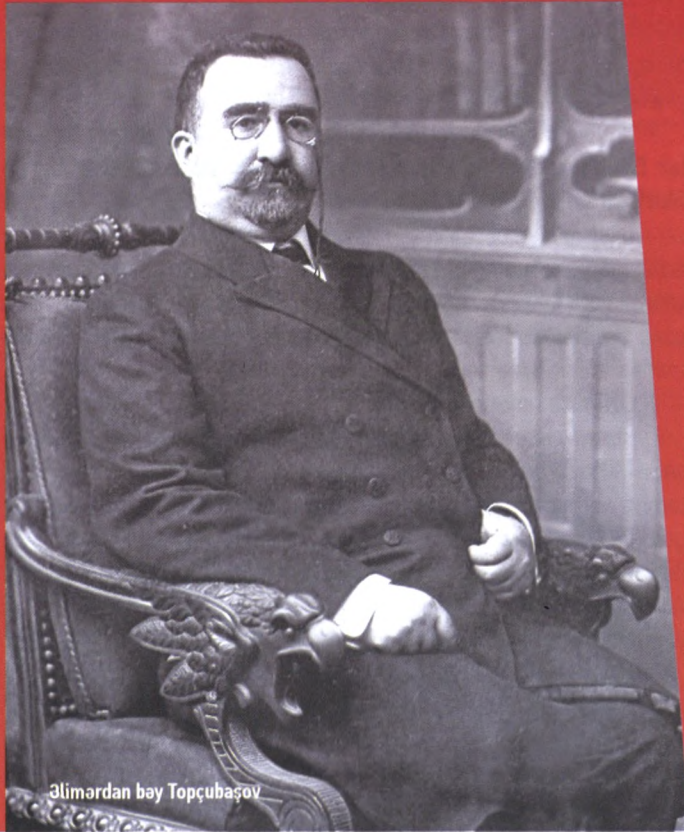

Vətən və xalq fədaisi..

Azərbaycan xalqının milli oyanışında və mənəvi yüksəlişində, rus çarizminin müstəmləkə siyasətinə qarşı mübarizədə, ümumiyyətlə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təşəkkül tapmasında təcürbəli hüquqşünas, görkəmli və istedadlı diplomatlardan biri Əlimərdan bəy Ələkbər oğlu Topçubaşov müstəsna rol oynayıb.

Əlimərdan bəy Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmiş, Tiflis və Bakıda vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olmuş, 1897-ci ildə "Kaspi" qəzetini yaradaraq 1917-ci ilin sonlarına qədər onun redaktoru kimi Azərbaycanın ictimai-siyasi mübarizə meydanında ön sıralarda getmiş və liderlərdən birinə çevrilmişdir. 1905–1907-ci illər 1-ci rus inqilabı dövründə Bakı Dumasının üzvü, sonralar sədri seçilmiş, Rusiyada yaşayan müsəlmanların vahid təşkilatı – "İttifaqi-müslim" in yaradılması və fəaliyyətində səmərəli iştirak etmiş, onun program sənədlərini hazırlamışdır. Bu sahədə böyük rolu olduğundan Rusiyanın Nijni-Novqorod və Sankt-Peterburq keçirilmiş dörd qurultayı məhz onun sədrliyi ilə baş tutub. 1906-cı ildə Sankt-Peterburqda

fəaliyyət göstərən I Dövlət Dumasına üzv seçilən Topçubaşov bir çox məsələlərin müzakirə və qəbulunda iştirak etmiş, çar hökumətinin köçürmə və aqrar siyasətini pisləmiş, Rusiyada yaşayan azsaylı xalqlara, o cümlədən müsəlmanlara muxtariyyət verilməsinə tərəfdar çıxmışdır. Yüksək nüfuzuna görə Dumada onun başçılığı ilə Rusiyanın bütün müsəlman əyalətləri deputatlarının təmsilçisi – müsəlman fraksiyası yaradılıb.

1917-ci il Fevral inqilabı və Oktyabr çevrilişindən sonra fəaliyyətini daha da genişləndirən Əlimərdan bəy Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi uğrunda qızğın mübarizə aparmışdır. Həmin ilin martında yaradılan İctimai Təşkilatlar Şurası İcraiyyə Komitəsi və Müsəlman Milli Şurası Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsinin sədri, Bakı Şəhər Dumasına keçirilən seçkilərdə isə Dumanın üzvü seçilmişdir. 1918-ci ilin mart ayında Bakıda ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi dəhşətli soyqırımının qarşısını almağa çalışanlardan və "Sülh konfransı"nın iştirakçılarında biri olub.

“ 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanın istiqlaliyyətinin elan edilməsi xalqımızın tarixində və taleyində qeyd-şərtsiz mühüm hadisə idi. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatı genişləndi. Azərbaycanın demokratik qüvvələri, mütəfəkkir şəxsləri, siyasi xadimləri yurdumuzun müstəqilliyi, xalqımızın azadlığı uğrunda mübarizəyə qoşuldular. I Dünya müharibəsinin bitməsi ilə əlaqədar dünyada baş vermiş dəyişikliklər, sosialist inqilabı nəticəsində Rusiya imperiyasının dağılması Azərbaycanda müstəqil dövlət yaratmaq üçün şərait meydana gətirdi. Belə bir şəraitdə Azərbaycanın demokratik qüvvələri, siyasi xadimləri 1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikasını elan etdilər".

Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi tarixi bəyannamə Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını təyin etmək, dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq respublika ərazisində yaşayan bütün xalqların və millətlərin hüquq bərabərliyinə hörmət, bütün xarici

dövlətlərlə və qonşu xalqlarla dinc və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq, bir-birinin suverenliyi və ərazi bütövlüyünün gözlənilməsi prinsiplərinə əsaslanırdı.

Şərqdə ilk demokratik respublika – Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyəti yaradıldığı gündən başlayaraq qısa müddət ərzində öz parlamenti, hökuməti, ordusu və pul vahidinə malik olmuş, Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların və siyasi partiyaların parlamentdə təmsilçiliyini təmin etmiş, beynəlxalq münasibətlərin iştirakçısına və beynəlxalq subyektinə çevrilmişdi. Cümhuriyyəti yaradan insanlar, xüsusən də Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli və başqa görkəmli xadimlər Azərbaycanın milli dövlətçiliyinin xilaskarı idilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasını böyük sevinclə qarşılayan Əlimərdan bəy Fətəli xan Xoyskinin 1918-ci ilin iyulunda təşkil etdiyi ikinci hökumət kabinetində portfelsiz nazir, oktyabr ayında isə xarici işlər naziri vəzifəsinə təyinat alır. AXC yarandığı gündən diplomatiyamızın inkişafına, hərtərəfli əlaqələrin yaranmasına, dünya dövlətləri arasında Azərbaycanın hüquqlarının müdafiəsinə və tanınmasına töhfə verən bu nüfuzlu ictimai-siyasi xadim bütün həyatını Vətənin müstəqilliyi ideallarına həsr edib. Azərbaycan hökumətinin Osmanlı dövləti və onun vasitəsilə Avropa ölkələri ilə diplomatik əlaqələr yaratması məqsədilə fəvqəladə səlahiyyətli nazir kimi İstanbula göndərilib. Belə ki, 1918-ci il avqustun 23-də Gəncədən çıxaraq Tiflisə yola düşür və burada Gürcüstan hökumətinin rəhbərləri və Osmanlı nümayəndəsi Əbdül Kərim paşa ilə görüşlər keçirir. Sentyabrın 28-də İstanbula gələrək oktyabrın 2-də Osmanlı sultanı VI Mehmetin qəbulunda olur. Danışıqlar zamanı qeyd edir ki, xalqın çoxsaylı istəməyənləri mövcuddur, lakin azərbaycanlılar heç vaxt düşmənlərdən qorxmayıblar, çünki bilirlər ki, onların böyük dostu vardır. "Dost yox, qardaş!" – deyərək sultan söhbətə başlayır və bütün türklərlə azərbaycanlıların qardaşlığını və bu qardaşlığın əbədiyini bildirir.

Ə.Topçubaşov sədr-əzəm Tələt paşa ilə görüşündə türk əsgərlərinin Bakının azad edilməsində iştirakına görə hökumətin təşəkkürünü çatdırır, Azərbaycanda və ümumiyyətlə, müsəlmanlar arasında məzhəbçiliyin qızıqdırılmasının imperializmin ənənəvi siyasəti olduğunu göstərir və uzaqgörənliklə söyləyir ki, Rusiyadakı hökumət də həmin siyasəti yeridir və bolşeviklər müsəlmanlara düşmən münasibətlərini Bakıda törətdikləri hərəkətləri ilə təsdiqləyirlər. Əlimərdan bəy danışıqlar zamanı erməni xislətinə dərin bələdçiliyini də nümayiş etdirir. Bildirir ki, bu xoş məqsədə nail olmağın böyük çətinlikləri vardır. Əgər gürcülərlə sülh yolu ilə keçinmək mümkünə, ermənilərlə çox çətindir. Nə qədər ölkə varsa, onların o qədər oriyentasiyası vardır. İstanbula sizə öz məhəbbət və sədaqətlərini bəyan edirlər,

Əlimərdan bəy Topçubaşov Paris sülh konfransında iştirak edən Azərbaycan nümayəndə heyətinin toplantısında

Berlinə almanlara. Eyni zamanda Osmanlı xarici işlər naziri Əhməd Nəsim bəy Qafqaz respublikalarının öz aralarındakı itti-fafları aradan qaldırmağın, qarşılıqlı razılıq əsasında sərhədləri müəyyənləşdirməyin zəruriliyini Ə.Topçubaşova söyləyərkən o, ermənilərlə bir yerdə işləməyin qeyri-mümkünlüyünü əsaslandırır və deyir ki, onlar çox böyük iştahalarını özgələrin, ilk növbədə, bizim hesabımıza doyurmaq istəyirlər. Onlar, demək olar ki, bütün ölkələrin paytaxtlarında təbliğat aparıb millətimizin öz dövlət həyatını qurmağa qadir olmadığını və qonşu xalqlarla sülh şəraitində yaşamağı bacarmadığına dair saxta məlumatlar yayıb Azərbaycanın mənafeyinə ziyan vururlar. Buna görə də mühüm Avropa paytaxtlarında nümayəndəliyimizin təsisini bizim üçün zəruridir. Hərbi nazir Ənvər paşa ilə danışıqlar zamanı Azərbaycan ordusu üçün hərbi kadrların hazırlanması, silah və hərbi sursat təchizatı ilə bağlı məsələlər, xalq maarif nazirinin müavini ilə görüşdə azərbaycanlı gənclərin Türkiyəyə oxumağa göndərilməsi məsələsi müzakirə edilir.

1918-ci ilin payızında I Dünya müharibəsində Almaniya, Türkiyə, Avstriya-Macaristan və Bolqarıstanın daxil olduğu "Dördlər itti-faqlı" məğlubiyyətə uğradı. Oktyabrın 30-da Osmanlı dövləti Mudros barışığının ağır şərtlərinə imza atmaq məcburiyyətində qaldı. Bu sazişin 11-ci maddəsinə görə, türk ordusu tezliklə Cənubi Azərbaycan və Transqafqazı tərk etməli idi. Azərbaycanda olan Osmanlı dəstələrinə 1 həftədən gec olmayaraq Bakıdan, 1 aydan gec olmayaraq bütün Azərbaycandan çıxmaq barədə ultimatum verildi. 15-ci maddəyə görə, Türkiyə Zaqafqaziya dəmir yolu üzərində nəzarət hüququnu "Antanta"ya verməli və müttəfiqlərin Bakını tutmasına heç bir etiraz bildirməməli idi.

“Mudros müqaviləsinə əsasən, Azərbaycan ərazisi ingilis qoşunlarının işğal zonasına daxil edilmişdi. Odur ki Əlimərdan bəy oktyabrın 31-də İstanbula baş nazir Fətəli xan Xoyskiyə yazdığı məktubunda təcili surətdə Rəşt və Ənzəlidə olan ingilislərlə danışıqda girməyi və Milli Şuranın çağırılmasını məsləhət gördü.

Bu çağırışa cavab olaraq Nəsim bəy Yusifbəyli, Əhməd bəy Ağayev və M.Rəfiyevdən ibarət nümayəndə heyəti noyabrın əvvəlində Böyük Britaniyanın Şimali İran ordusunun komandanlığı ilə görüşmək üçün Ənzəliyə yola düşdü.

1918-ci il noyabrın 17-də general Tomsonun başçılığı ilə ingilis qoşunları Bakıya daxil oldu. Ümumiyyətlə, noyabr ayından başlayaraq dünya savaşının nəticələrini təsbit etmək, qalib ölkələrin qələbəsini rəsmiləşdirmək, müharibədən sonrakı vəziyyəti tənzimləmək və mübahisəli məsələləri həll etmək üçün beynəlxalq sülh konfransına ciddi hazırlıq gedirdi. Versal sülh konfransının əsas təşkilatçıları I Dünya müharibəsində qələbə çalmış "Antanta" blokuna daxil olan Fransa, İngiltərə, ABŞ, İtaliya və Yaponiya idi.

Azərbaycanın hökumət nümayəndələri hələ 1918-ci ilin noyabrında Ənzəlidə müttəfiq qoşunların baş komandanı general V.Tomsonla danışıqlar zamanı Azərbaycanın beynəlxalq sülh konfransında iştirakına təminat almışdılar. Əlimərdan bəy Paris sülh konfransında etimad qazanmaq üçün Qafqaz, yaxud Transqafqaz konfederativ nümayəndəliyi yaratmağı təklif edib yazırdı ki, bu hələlik yeganə çıxış yoludur. Topçubaşovun uzaqqörən məsləhəti ilə noyabrın 16-da Azərbaycan Milli Şurası 5 aylıq fasilədən sonra Bakıda yenidən fəaliyyətə başladı və noyabrın 19-da keçirdiyi ikinci iclasında Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında qanun qəbul etdi.

1918-ci il dekabrın 7-də Bakıda Azərbaycan parlamentinin açılışı oldu. Bu, ölkənin istər daxili və istərsə də beynəlxalq həyatında çox mühüm hadisələrdən idi. Parlamentin açılışında 120 deputatdan 96-sı iştirak edirdi. Ciddi müzakirələrdən sonra Türkiyədəki diplomatik nümayəndəliyin rəhbəri Əlimərdan bəy Topçubaşov parlamentin sədri, Həsən bəy Ağayev sədrin birinci müavini, Rəhim bəy Vəkilov isə katib seçildi. Heç bir partiyanın üzvü olmayan Əlimərdan bəy dövrünün görkəmli siyasi xadimi, diplomatı, geniş dünya görüşünə malik demokratik ruhlu ziyalı kimi, həmçinin dünyaya baxışı, hadisələrə hərtərəfli və obyektiv qiymət verməsi səbəbindən özü

Türkiyədə ola-ola belə məsuliyyətli bir vəzifəyə seçilmişdi.

Parlamentin ilk tədbirlərindən biri Paris sülh konfransına səlahiyyətli nümayəndə heyəti göndərməkdən ibarət idi. Nümayəndə heyəti qarşısında Azərbaycanın istiqlaliyyətinin Avropa ölkələri tərəfindən tanınması kimi tarixi vəzifə dururdu. Dekabrın 28-də parlamentin seçdiyi nümayəndə heyətinin tərkibinə Ə.Topçubaşov (sədr), M.H. Hacinski (müavini), Ə.Şeyxülislamov, Ə.Ağayev, M.Məhərrəmov, C.Hacıbəyov və M.Mehdiyev daxil oldu.

1919-cu il yanvarın 20-də Paris sülh konfransında iştirak edəcək nümayəndə heyəti İstanbula gəldi. Burada yanvarın ilk günlərindən başlayaraq Azərbaycan nümayəndələri gələcəyə qədər Əlimərdan bəy çox mühüm işlər görmüşdü. O, İstanbula olan müttəfiqlər və neytral ölkə nümayəndələri ilə görüşmüş, Mudros sazişi ilə bağlı ADR-in etiraz notasını təqdim etmiş, Amerika diplomatik nümayəndəsi Naesk ilə görüşündə prezident V.Vilsonun "on dörd sülh prinsipi"nin Azərbaycana şamil olunmasını, respublikanın istiqlaliyyətinin ABŞ tərəfindən tanınmasına köməklik göstərilməsini xahiş etmişdi.

“ 1919-cu il aprelin 22-də Azərbaycan nümayəndə heyəti Topçubaşovun rəhbərliyi ilə Parisə yola düşdü. Mayın əvvəllərində Parisə gələn Azərbaycan nümayəndələri 1 ay ərzində ABŞ, İngiltərə, İran, Polşa və digər ölkələrin nümayəndə heyətləri ilə ictimai-siyasi vəziyyətlə əlaqədar danışıqlar apardı. Həmin vaxt ərzində nümayəndə heyətimizin ən başlıca müvəffəqiyyətlərindən biri dövrünün görkəmli siyasi xadimi, ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüş idi.

Mayın 2-də Vilsonun təşəbbüsü ilə ilk dəfə Azərbaycan məsələsi ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və İtaliya hökumət başçılarından ibarət Dördlər Şurasının iclasında müzakirə edildi. Vilson bildirdi ki, Azərbaycan nümayəndələri Versal sülh konfransına buraxılınsınlar və Ə.Topçubaşov nümayəndə heyətinin başçısı kimi tanınmalıdır. Nümayəndə heyətimizin ən əhəmiyyətli təbliğat işlərindən biri Topçubaşov, Ə.Ağayev və C.Hacıbəyli tərəfindən hazırlanmış "Qafqaz Azərbaycanı Respublikası nümayəndələrinin Paris sülh memorandumu" adlı 14 bölmədən ibarət nisbətən böyük həcmdə sənədin yenidən işlənilib böyük tirajla fransız və ingilis dillərində çap edilərək diplomatik nümayəndəliklər və əlaqədar şəxslər arasında yayılması idi.

1919-cu il mayın 28-də – İstiqlal günü V.Vilson Azərbaycan nümayəndə heyətini qəbul etdi. Topçubaşov ABŞ prezidentinə Azərbaycanın, o cümlədən Qafqazın siyasi-iqtisadi vəziyyəti, azərbaycanlılar haqqında ətraflı məlumat, həmçinin Paris sülh konfransına təqdim ediləcək 3 maddədən ibarət memorandumu verdi. Təqdim olunmuş memorandumda AXC-nin yaranma tarixi, onun 1 illik inkişaf yolu, istiqlal savaşında verdiyi qurbanlardan danışılır və göstərilirdi ki, bu yolda Azərbaycanın 2 şəhəri və 500 kəndi dağılmış, xalq 100 mindən 150 minə qədər qurban vermişdir. Daha sonra Azərbaycanın istiqlaliyyətinin tanınması, Vilson prinsiplərinin

ölkəmizə aid edilməsi, Millətlər Cəmiyyətinə qəbul, ABŞ-in hərbi sahədə yardımı və digər məsələlərdə köməklik göstərilməsi xahiş edilirdi. Bütün bunlara baxmayaraq ABŞ prezidenti heyəti soyuq qarşılıq, sülh konfransının dünyanı kiçik hissələrə parçalamaq niyyətində olmadığını bildirdikdən sonra nümayəndələrə konfederasiya ideyasını müdafiə etməyi məsləhət görmüş, Millətlər Cəmiyyətinin mandatı ilə böyük dövlətlərdən birinin bu konfederasiyaya qəyümlüğünün real çıxış yolu olduğunu demişdi.

1920-ci il yanvarın 11-də lord Kerzonun təklifi ilə Paris konfransının Ali Şurası Azərbaycan və Gürcüstanın istiqlaliyyətinin de-fakto tanınması haqqında yekdilliklə qərar qəbul etdi. Yanvarın 15-də isə Azərbaycan nümayəndələri Topçubaşov və M.Məhərrəmov, Gürcüstan nümayəndələrindən İ.Sereteli və Z.Avalov Fransa Xarici İşlər Nazirliyinə dəvət edildilər. Nazirliyin birinci katibi Jül Kambon Azərbaycanın yanvarın 11-də Ali Şura üzvləri və müttəfiq dövlətlər tərəfindən de-fakto tanındığını bildirdi və Topçubaşova Paris sülh konfransının rəsmi sənədini təqdim etdi.

AXC-nin dünyanın böyük dövlətləri tərəfindən tanınması Ə.Topçubaşovun rəhbərlik etdiyi Azərbaycan nümayəndəliyinin diplomatik fəaliyyətinin uğurlu nəticəsi idi. Bu da respublikanın gələcəkdə geniş beynəlxalq əməkdaşlığa daxil olması, dünya siyasətini müəyyən edən ölkələr tərəfindən de-yure tanınması və dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvü kimi hərtərəfli diplomatik əlaqələrə girməsi üçün əlverişli imkanlar açdı.

Böyük çətinliklər və məhrumiyyətlər hesabına qazanılmış qələbə münasibətilə Topçubaşov Parisdən Azərbaycan hökumətinin başçısı N.Yusifbəyliyə yazırdı ki, siyasət qədər dəyişkən və elastik heç nə yoxdur. Elə buna görə də onun qabarması və çəkilməsi həmişə gözlənilməzdir. Biz xalqımızın istiqlaliyyət əldə edəcəyinə inanırıq.

İstiqlaliyyətin tanınmasından üç gün sonra – yanvarın 14-də Azərbaycan parlamentinin təntənəli iclası keçirildi. Həmin gün Azərbaycanda istirahət günü elan olundu. Yanvarın 19-da isə Azərbaycan və Gürcüstanın rəsmi nümayəndələri Paris konfransının Ali Şurasının iclasına dəvət edildilər. İclasda müzakirəyə çıxarılan məsələlərin əksəriyyəti Zaqafqaziyanın müdafiəsi ilə bağlı idi. Bu dövlətləri tanımaqla "Antanta" xarici təcavüzdən qorumaq üçün öz üzərinə təhəhüdlər götürür və onların hərbi sahədə ehtiyaclarını bildirmələri təklif olunurdu. Əlimərdan bəyin təcili məlumatından sonra Azərbaycan hökumətinin rəsmi memorandumu Ali Şuraya təqdim edildi.

“ Azərbaycanın istiqlaliyyətinin tanınmasından sonra Versaldakı nümayəndə heyətinin fəaliyyəti daha da genişləndi. Sülh konfransının rəsmən yanvarın 21-də başa çatmasına baxmayaraq Azərbaycan nümayəndə heyəti hələ bir müddət Avropada öz missiyasını yerinə yetirməkdə davam etdi. Azərbaycan nümayəndələri 1920-ci ilin fevral–mart aylarında keçirilmiş London və aprel ayında keçirilmiş San-Remo konfransına qatıldılar.

İsmayıl bəy Qaspiralı, Həsən bəy Zərdabi və Əlimərdan bəy Topçubaşov. Bakı. 1907

Müstəqilliyin elanı beynəlxalq aləmdə ona olan marağın artmasına təkan verdi. Belçika, İsveçrə, Hollandiya, Çexiya və Slovakiya Bakıda öz konsulluqlarını açdı. Bundan başqa, Azərbaycanda 20-dən çox ölkənin – Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, ABŞ, Polşa, Rumıniya, Latviya, Litva və digər ölkələrin diplomatik missiyaları fəaliyyət göstərməyə başladı.

San-Remo konfransı Qafqaz respublikaları üçün yaxşı perspektivlər açdı. Lakin müttəfiqlərin bütün cəhdlərinə rəğmən, ermənilərin destruktiv mövqeyi ucbatından bu respublikalar öz aralarındakı mübahisəli məsələləri aradan qaldıra bilmədilər.

1920-ci il 28 aprel çevrilişi ərəfəsində beynəlxalq aləmdə AXC-nin tam təcrid olunması aradan qaldırılmışdı. Müstəqil Azərbaycanın diplomatik cəhətdən geniş tanınması və hərtərəfli beynəlxalq əlaqələr sistemində daxil olması prosesi başlamışdı. Lakin Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı və bolşeviklərin hakimiyyəti ələ keçirməsi ölkənin ərazi bütövlüyünün tam təmin edilməsini başa çatdırmağa imkan vermədi. Bununla da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devrildi.

Cümhuriyyət az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu və həyata keçirilən tədbirlər milli dövlətçilik ənənələrinin bərpası işində böyük rol oynadı. Belə ki, 1918–1920-ci illərdə Azərbaycan Cümhuriyyətinin topladığı tarixi təcrübə, əsasını qoyduğu demokratiya, demokratik dövlət quruculuğu bu gün onun hüquqi və mənəvi varisi olan Azərbaycan Respublikasında dönmədən həyata keçirilir və uğurla inkişaf etdirilir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banilərini, xalqına sədaqətlə xidmət etmiş belə şəxsiyyətlərin, xüsusilə haqqında söhbət açdığımız Əlimərdan bəy Topçubaşovun misilsiz xidmətləri müstəqil Azərbaycan Respublikasında dərin minnətdarlıq hissi ilə xatırlanır. ♦

Əli Cəfəroğlu,
Ağstafa rayon Təhsil Şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi